

MÜZELER DEĞİŞİYOR: MÜZECİLİKTE YENİ YAKLAŞIMLAR*

Museums are Changing: New Approaches in Museology

Zeynep Safiye BAKİ NALCIOĞLU¹

ÖZET

Müze kavramı olarak İskenderiye'den, nadire kabinelerinden ve modern müzeciliğin ilk örneklerinden günümüzdeki çağdaş müze örneklerine kadar koruma gibi temel işlevlerini sürdürmekle birlikte farklı pek çok anlam kazanmıştır. Önceleri sadece değerli ve önemli nesnelerin adak olarak tapınaklara sunulması ve biriktirilmesi, eşsiz veya nadir bulunan her şeyin toplanarak bir araya getirilmesi düzensizliğinde anlam kazanan ilk örnekleri ile gücün de önemli bir göstergesi sayılmıştır. Daha sonraları ise sadece mekân ve koleksiyon özelinde düşünülen, uluslaşma sürecinde işlevsel olarak kullanılan müzeler; halka açılan, toplumla buluşmada yeni roller üstlenen ve toplumun yararı için çalışmalarını sürdüren kurumlara dönüşerek eğitim ve iletişim gibi yeni işlevler kazanmıştır. Müzelerin yapısındaki bu değişiklikler ise müzecilik açısından yeni yaklaşımların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu makalede müzecilikteki yeni yaklaşımlar ve uygulamalar incelenecektir. Öncelikle müze tanımlarındaki ve müzelerin işlevlerindeki değişimler değerlendirilecektir. Daha sonra bakış açıları sadece geçmişe çevirmek yerine zamanı geçmiş, şimdi ve gelecek şeklinde bir bütün olarak sunmayı seçen müzelerin toplumla ilişkilerindeki farklı rolleri yorumlanacaktır. Bu bağlamda müzelerin, geçmiş hakkında düşündüren, şimdiyi yorumlatan, gelecek hakkında çıkarım yaptırarak ziyaretçileri sorgulamaya yönlendiren araçlar hâline gelmesi durumu ele alınacaktır. Böylece müzelerin ziyaretçileriyle kurduğu tek yönlü iletişim biçiminin değiştiğine dikkat çekilecektir. Ayrıca müzelerin farklı topluluklara ulaşmak, bu toplulukların çok sesli yönünü müzeye yansıtmak, yaşanan zorluklara çözüm üretmek için alan ve öneriler yaratmak, topluluklarla iş birliği içinde çalışmak gibi çeşitli amaçları iletişim açısından incelenecektir. Bu bakımdan makalede müzelerin toplumsal çalışmalarına odaklanılacak ve dünyadan ve Türkiye'den örnekler verilecektir. Müze erişilebilirliğinin ve topluluk katılımının da bu amaçlar arasındaki yeri sorgulanacaktır. Müzelerin bu yeni özellikleri ve işlevleri ile dönüşümü ise müzenin içerik ve işlevsel olarak kolay tanımlanabilir yönünü değiştirmesi bağlamında yorumlanacaktır. Bu bakımdan makalede müzelerin Son olarak günümüzde müzenin, tanımlanması güç ve farklı pek çok örneğiyle ortak bir kalıba koyulması zor ancak her koşulda en önemli amacı toplumla bütünleşmek olan bir kurum hâline gelmesi durumu değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Müze, müzecilik, yeni müzebilim, iletişim, erişilebilirlik.

ABSTRACT

As a concept, the museum has acquired many different meanings, although it continues its basic functions such as protection from İskenderiye, rarity cabinets and the first examples of modern museology to today's contemporary museum examples. It was also considered an important indicator of power, with the first examples that made sense in the disorder of presenting and accumulating only valuable and important objects to temples as votive offerings, and collecting and gathering everything that is unique or rare. Later on, museums, which were considered only in terms of space and collection, were used functionally in the process of nationalization; It has gained new functions such as education and communication by transforming into institutions that open to the public, take on new roles in meeting the society and continue their work for the benefit of the society. These changes in the structure of museums have led to the emergence of new approaches in terms of museology. In this article, new approaches and applications in museology will be examined. First of all, the changes in the definitions of museums and the functions of museums will be evaluated. Then, the different roles of museums in their relations with society will be interpreted, which choose to present time as a whole as past, present and future instead of turning their point of view only to the past. In this context, it will be discussed that museums become intermediaries that make the visitors think about the past, interpret the present, make inferences about the future and lead them to question. Thus, it will be pointed out that the one-way communication style that museums establish with their visitors has changed. In addition, various purposes of museums such as reaching different communities, reflecting the polyphonic aspect of these communities to the museum, creating space and suggestions to find solutions to the difficulties experienced, and working in cooperation with communities will be examined in terms of communication. In this respect, the article will focus on the social studies of museums and give examples from the world and Turkey. The place of museum accessibility and community participation among these goals will also be questioned. The transformation of museums with these new features and functions will be interpreted in the context of changing the easily identifiable aspect of the museum in terms of content and functionality. Finally, it will be evaluated that the museum has become an institution that is difficult to define with its many different examples, which is difficult to put into a common mold, but whose most important purpose is to integrate with the society in all circumstances.

Keywords: Museum, museology, new museology, communication, accessibility.

1. ORCID: 0000-0003-3770-5103

1. Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Bölümü, zeynep.nalcioğlu@hvbv.edu.tr

*BAKİ NALCIOĞLU, Z.F. (2023). "Müzeler Değişiyor: Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, s.29, s.206-217.

Makale Geliş Tarihi: 06 Nisan 2023 Kabul Tarihi: 23 Mayıs 2023

Bu makale Kültürel Bir Mekân Olarak Kent Müzelerinde Somut Olmayan Kültürel Mirasın Temsili ve Aktarımı adlı doktora tezinin 2.1. Müzeler Değişiyor: Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar başlıklı yayımlanmayan bölümden üretilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

As a concept, the museum has acquired many different meanings, although it continues its basic functions such as protection from Alexandria, rarity cabinets and the first examples of modern museology to today's contemporary museum examples. It was also considered an important indicator of power, with the first examples that made sense in the disorder of presenting and accumulating only valuable and important objects to temples as votive offerings, and collecting and gathering everything that is unique or rare. Later on, museums, which were considered only in terms of space and collection, were used functionally in the process of nationalization; It has gained new functions such as education and communication by transforming into institutions that open to the public, take on new roles in meeting the society and continue their work for the benefit of the society. These changes in the structure of museums have led to the emergence of new approaches in terms of museology. In this article, new approaches and applications in museology will be examined. In this respect, first of all, the changes in the definitions of museums and the functions of museums will be evaluated. In this respect, the definitions made by the International Council of Museums (ICOM) from the first museum definition in 1946 to the definition in 2022 will be examined. These definitions not only explain the meanings of the museum at the time of the definition, but also show what the museum means to society. It also clearly reflects where society stands for the museum. However, it also summarizes the process until the definition of museums is difficult today. Then, the different roles of museums in their relations with society will be interpreted, which choose to present time as a whole as past, present and future instead of turning their point of view only to the past. In this context, it will be discussed that museums become intermediaries that make the visitors think about the past, interpret the present, make inferences about the future and lead them to question. Thus, the change in the one-way communication style that museums establish with their visitors will be evaluated, and instead of the dominant and superior role of the museum against the society, it will be emphasized that the museum gives the visitors the right to speak and the increase of interaction and dialogue in the museum. In addition, various purposes of museums such as reaching different communities, reflecting the polyphonic aspect of these communities to the museum, creating space and suggestions to find solutions to the difficulties experienced, and working in cooperation with communities will be evaluated in terms of communication. The place of museum accessibility and community participation, which can be interpreted as the museum's access to the community or the community's access to the museum, will also be questioned. The transformation of museums with these new features and functions will be interpreted in the context of changing the easily identifiable aspect of the museum in terms of content and functionality. Finally, it will be pointed out that today, the museum has become an institution that is difficult to define with its many different examples, but it is difficult to put into a common mold, but the most important goal in any case is to integrate with the society.

GİRİŞ

Milletlerarası Müzeler Konseyi (ICOM) tarafından yapılan müze tanımlarından hareketle müzelerdeki değişimler kolaylıkla izlenebilmektedir. Bu tanımlar, tanımın yapıldığı dönemde müzenin hangi anlamları içerdiğini açıklamakla birlikte müzenin toplum için ne ifade ettiğini de göstermektedir. Ayrıca toplumun da müze için nerede durduğunu açık bir şekilde yansıtmaktadır. Örneğin ICOM tarafından 1946 yılında yapılan ilk müze tanımında özellikle müze ve koleksiyon ilişkisi üzerinde durulurken (ICOM 1946) 1951 yılında yapılan tanımda insanlığın ortak çıkarı ve hazzı amacı ile müzenin koruma işlevine ve sürekliliğine değinilmiş ve müzede öğretim de tanıma eklenmiştir (ICOM 1951). 1961'de yenilenen tanımında ise müzenin koruma işlevinin yanı sıra toplama, araştırma ve sergileme gibi diğer işlevlerine dikkat çekilmiştir (ICOM 1961). 1974 yılında ise yeni bir müze tanımı kabul edilmiş ve müzenin işlevlerine aktarım işlevi de eklenmiştir. Kâr amacı gütmeyen kalıcı kuruluş ifadesine tekrar yer verilirken müzenin insanlığın eğitim, çalışma ve estetik hazzı için işlevlerini sürdürmesi gerektiğine değinilerek müzenin sürekliliğine dikkat çekilmiştir (ICOM 1974). Bu tanımlardan hareketle, müzenin uzun süre toplum tarafından kâr amacı gütmeyen, halkı eğiten, insanlığın estetik hazzı için araştıran, toplayan, koruyan, sergileyen ve aktaran, sürekliliği olan ancak ziyaretçisiz de var olabilen bir kurum olarak görüldüğü söylenebilir.

Yaklaşık otuz yıl kullanılan 1974 tanımından sonra bu tanımın müzenin yenilenen içeriğini ve işlevlerini açıklamakta yetersiz kaldığı anlaşılmış ve 24 Ağustos 2007 tarihinde ICOM'un 22. Genel Kurulu tarafından Viyana'da yeni bir tanım kabul edilmiştir. Bu tanımda daha önce doğal ve somut kültürel mirasa odaklanan müzenin içeriğine dair önemli bir değişiklik yapılmış ve 1946 yılından itibaren sadece somut koleksiyonun sergilenebileceği bir kurum olarak düşünülen müzelerde artık koleksiyonun içeriğinin genişletildiğine dikkat çekilmiştir. 2003 yılında Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) tarafından kabul edilen Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin yarattığı farkındalıkla tanıma somut olmayan kültürel miras ifadesi eklenmiştir (ICOM

2007). İnsanlığın somut ve somut olmayan kültürel mirasının bir bütün olarak değerlendirildiği bu tanımla müzeler, somut ve somut olmayan kültürel mirası birlikte koruyabilmek için yeni roller üstlenmeleri ve yeni uygulamaları hayata geçirmeleri gerektiğini fark etmiştir. Müzenin bu yeni rolleri ve uygulamaları ile toplum tarafından genel kabul gören sadece tarihî eserlerin ya da sanat eserlerinin müzede bulunabileceği bakış açısı, somut olmayan kültürel mirasın canlı ve yaşayan niteliği ile müzede yer alabileceği görüşünün kabullenilmesi şeklinde değişmeye başlamıştır. Ancak tanım, somut olmayan kültürel mirasın da somut kültürel miras gibi korunması şeklinde bir açıklamaya yer vererek Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin koruma yaklaşımından ve müzelerde bu mirasın somut mirastan farklı olarak nasıl korunması gerektiğinden söz etmemiştir. Bu nedenle de pek çok müze, yaklaşımları açısından müzede somut ve somut olmayan kültürel mirasın bir arada korunması gerektiğini kabul etmekte ancak uygulama açısından nasıl bir yöntem benimsemeleri gerektiğini ve koruma uygulamalarını nasıl hayata geçirmeleri gerektiğini bilmemektedir. ICOM'un 2007 tanımında ayrıca müzenin eğitim ve inceleme işlevlerine bir yenisi olarak eğlence eklenmiş ve müze ziyaretçilerinin müzede eğlenmesi, böylece daha çok ziyaretçinin müzeye çekilebilmesi önemli bir hâle gelmiştir. Paylaşım ise, müzelerin toplumla buluşma yollarından biri olarak görülmüş ve müzenin sadece kurumsal gelişimi için değil toplumun gelişimi için de işlevlerini sürdürmesi gerektiği fikri benimsenmiştir.

ICOM'un 1946, 1951, 1961, 1974 ve 2007 yıllarında kabul edilen müze tanımları, 2019 yılında açıklanan alternatif müze tanımına ve 2022 yılında kabul edilen yeni müze tanımına kadar, genel olarak müzelerin içeriğine, koleksiyonuna, toplumsal rolüne, belirli işlevlerine, sürekliliğine ve kâr amacı gütmemesine odaklanmış ve sonuç olarak müzelerin ortak özelliklerinde birleşebilmiştir. Ancak yeni ve kapsayıcı bir tanım için çağdaş müzecilik yaklaşımları ile birlikte ortaya çıkan ve birbirinden tamamen farklı içeriklere ve uygulamalara sahip yeni müze örneklerinin dikkate alınması gerekmiştir. ICOM Müze Tanımı, Beklentiler ve Potansiyeller Daimî Komitesi'nin 2018 yılında açıkladığı raporda da yeni müze tanımının dünyanın dört bir yanında müzelerin çalıştığı çok farklı dünya görüşlerini, koşullarını ve geleneklerini saygıyla kabul etmesi ve dikkate alması gerektiği ifade edilmiştir (MDPP 2018: 2). Müzelerin bu farklı görüşleri, koşulları, gelenekleri ya da uygulamaları değerlendirildiğinde ise kapsayıcı olması öngörülen yeni müze tanımının önceki ICOM tanımları kadar kolay ve sınırları belirli olamayacağı anlaşılmıştır. ICOM'un 25. Genel Kurulu'nda görüşülen ve üzerinde uzlaşılabilen alternatif müze tanımı ise 2019 yılında açıklanmıştır (Current Definition 2019). ICOM'un alternatif tanımıyla birlikte kültürel miras bir bütün olarak değerlendirilmiş ve somut ve somut olmayan şeklinde bir ayrıntıya yer verilmemiştir. Bu bakış açısı kültürel mirasın, somut ve somut olmayan ayrımıyla birbirinden bağımsız bir biçimde, düşünülemeyeceğini de açıkça göstermiştir. Ayrıca bu tanımla birlikte genel olarak müzenin temel işlevlerini sürdürmesi ve kâr amacı gütmemesi gibi değişmeyen yönlerine yer verilmiştir. Bunların yanı sıra müzenin yeni anlamlar kazandığı ve toplumda yeni roller üstlendiği de görülmektedir. 2022 yılında ise Prag'da gerçekleştirilen ICOM Olağanüstü Genel Kurulu'nda yeni müze tanımı kabul edilmiştir. Somut ve somut olmayan kültürel mirası bütün olarak ele alan tanımda müzenin erişilebilir, kapsayıcı, çeşitliliği ve sürdürülebilirliği destekleyen ve topluluk katılımı ve iletişim ile şekillenen kurumlar olduğuna yer verilmiştir. Ayrıca tanımda müzeler eğitim, keyif, düşünce ve bilgi paylaşımı içeren deneyimler sunan kurumlar olarak değerlendirilmiştir (ICOM 2022). Bu makalede de ICOM'un müze tanımları dikkate alınarak müzelerdeki değişimler ve müzecilikteki yeni yaklaşımlar incelenecektir.

1. Müzeler Değişiyor: Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar

Müzecilikte değişen bakış açılarından ilki genel olarak geçmişle ve tarihle ilişkilendirilen müzelerin kapsadığı zaman kavramının farklılaşmasıdır. Örneğin Wendy M. K. Shaw müzeyi doğrudan geçmişle ilişkilendirerek geçmişi geçmiş hâline getiren, belli bir geçmişin "geçmiş" olarak seçilip algılanmasını sağlayan bir mekân olarak tanımlamıştır (2015: 7). Ancak artık bu anlayışın değiştiği, müzelerin sadece geçmişi sunmadığı, şimdiki de yansıttığı ve hatta geleceği de sorguladığı görülmektedir. Müzenin şimdiki yönetmek için toplum tarafından aktif bir şekilde kullanılabilmesi ve geleceğe yön vermek için çalışmalarını sürdüreceği ise değişen müzecilik yaklaşımlarının yansımasıdır. Steven Lubar müzeyi aslında insanların bir araya gelip bugünü geçmiş yoluyla öğrenebilecekleri bir yer olarak nitelendirmiştir (2001: 171). Catherine Cummings de müzelerin sadece geçmişle ilgili değil, aynı zamanda bugün ve gelecekle de ilgili olduğunu vurgulamıştır (2018: 274). Dolayısıyla günümüzde müzelerin, geçmişi sunarken aynı zamanda bugüne de etkinlikler ya da sergiler ya da çeşitli uygulamalar ile yer verme, değişime ve yeniliklere açık olma, toplumun geçmiş yoluyla bugününün farkında olmasını ve sorgulamasını sağlama ve toplumun yaşanabilir bir yarın için geleceğine yön verme amaçlarıyla çalışmalarını yürütmeye başladıkları yorumu yapılabilir.

Bugün asıl tartışılması gereken konu ise müzelerin bu bakış açısını nasıl hayata geçirdikleri veya geçirecekleridir. Dieter Kramer müzelerin gündemle ve gelecekle nasıl ilişki kuracağına değinmiş ve müzelerin kültürel etkinlikler

aracılığıyla bunu başarabileceğini belirtmiştir (2001: 38). Müzelerin geçmiş, şimdi ve geleceği bir bütün olarak sunması ve toplumların gündelik hayatına ya da geleceğine etkisi bakımından bir örnek olarak Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde bulunan Museu do Amanhã verilebilir. Bu müze geçmişi inceleyen, günümüzdeki eğilimleri sunan ve gelecek elli yıl için olası senaryoları araştıran uygulamalı bir bilim müzesi olarak kurulmuştur. Museu do Amanhã, insanlığın gelecek yıllarda sürdürülebilirlik ve bir arada yaşama perspektifinden karşılaşması olası fırsatları ve zorlukları araştırmakta, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile ilgili etkinlikler gerçekleştirmekte ve projeler yürütmektedir. Ayrıca müzenin insanlığın gelecek yıllarda karşılaşacağı fırsatları ve zorlukları araştıran ve inceleyen Pensando o Amanhã (Yarını Düşünmek) gibi yayınları da vardır. Belçika'daki Bokrijk Açık Hava Müzesi de belli bir dönemi sunan açık hava müzelerinden farklı olarak sergilemelerinde ziyaretçilere 2050 yılında uygulamaların nasıl dönüşeceğini sorgulatmaktadır. Günümüzde pek çok müze de toplumun ortak yararı için geçmişi, şimdiki ve geleceği bir bütün olarak düşünmek ve çalışmalarını bu şekilde sürdürmek için farklı pek çok uygulama yöntemini kullanmaktadır. Bu yöntemler, her müze özelinde toplumun ihtiyaçlarına ve beklentilerine göre yeniden şekillendirilebilmektedir. Bu bakımdan günümüzde müze sayısı kadar farklı uygulama örneğinin bulunabileceği söylenebilir. Uygulama örneklerinde müzelerin dikkat etmesi gereken temel nokta ise toplumun hayatına dokunabilmek için farklı gruplarla çalışarak çok sesli ve herkese hitap edecek şekilde kapsayıcı olabilmektir.

Toplulukların kültürel farklılıklarını kabul ederek bu farklılıklara açık olması ise müzenin toplumda üstlendiği yeni rollerden bir diğeridir. Müzeler uzun zaman toplum tarafından belli bir kesime yönelik içeriğe sahip olan ve sadece belirli görüşleri yansıtan kurumlar olarak ulaşılmaz görülmüştür. Derya Yücel de postmodern müze politikalarının çok uzun zaman boyunca dışlayıcı ve elitist olduğu eleştirileri ile karşı karşıya kalan müzelerin geleneksel yapısını ortadan kaldırarak müzelerin durumunu kökten değiştirdiğini belirtmiştir (2012: 18). Dışlayıcı olmak yerine kapsayıcı olmayı seçen ve herkese hitap edebilmek için çalışmalarını sürdüren müzeler bu süreçte eşitlikçi ve nesnel bir bakış açısına da sahip olmalıdır. Karsten Schubert politik, ekonomik ve sosyal koşullar değiştikçe her kuşağın birbirine ters düşen talep ve beklentilerinden doğan “kendi” müze krizinin oluştuğuna değinmiştir. Bu sürekli reform talebinin, her ne kadar farklı biçimler aldıysa da şu iki ana konunun etrafında odaklandığını vurgulamıştır: “Müze herkese açık ve herkes tarafından ulaşılabilir olmalı ve sergilenen nesnelere konularına karşı yeterli, adil ve nesnel bir yaklaşım göstermeli” (2004: 15). Müzenin toplumun değişim isteklerine cevap verebilme becerisi, herkese açık olması, erişilebilirliği ve farklılıkları eşit bir şekilde yansıtmaya gücü toplum için var olma ve yeni roller üstlenme amacını açıkça göstermektedir. Bu bakımdan müzeler kapsayıcılıklarını artırmak ve müzede kültürel çeşitliliği sağlamak amacıyla içerik oluşturmada ve uygulama yöntemlerine ağırlık vermektedir. Örneğin Amsterdam Müzesi tarafından gerçekleştirilen kentin kime ait olduğunun sorgulandığı ve kentsel dönüşüm ve mülteci sorunlarını içeren “Maurice Boyer – Amsterdam’da Evde” Sergisi ya da nasıl Müslüman olunduğunu, Müslüman olmanın ne demek olduğunu anlatan “Dönüşüm. Müslümanlaşmak – Müslüman Olmak” Sergisi, kentteki herkesin kente aidiyet hissetmesi ve kentlilerin birbirlerini anlaması için üstlendiği role örnek olarak gösterilebilir. Nina Simon da demokratik temellere dayanan içeriği ile müzenin geleneksel koruma ve katılım uygulamalarına ilişkin değişen yönlerine göre çok sesli içeriğe öncelik verebileceğini belirtmiş ve öngörülen katılımcı kurumların geleneksel müzelerden farkını Modern Boston Çocuk Müzesinden örnek vererek açıklamıştır. Simon bu müzenin çocuklar ve aileler hakkında “olmak”tan çok onlar için “olma”ya geçtiğini belirtmiştir (2010: 349-350). Günümüzde de müzelerin çok sesli ve eşitlikçi bakış açısı ile toplumla buluşmak için yeni yollar aradığı ve kapsayıcı rolü ile postmodern müzecilik yaklaşımlarını yansıttığı söylenebilir.¹

Yeni rolleri ve farklı pek çok örneği ile ortak özelliklerinin belirlenmesi zorlaşan müzelerin, günümüzde tam olarak nasıl bir kurum olduğuna ya da olması gerektiğine karar vermek de git gide zorlaşmaktadır. Hatta müzenin temel işlevleri ve özellikleri bile listelenemez hâle gelmiştir. Serhan Ada dünyada müze kavramının kendisinin de sorgulandığı bir dönem yaşandığını vurgulamıştır (2009: 52). No Maroevie ise bu durumun kurum olarak müze ile kuruluş olarak müze arasındaki temel uyumsuzluktan kaynaklandığına değinmiştir (2000: 88). Karsten Schubert bu bakımdan müzelerin geçmişte ne kadar birbirlerine benziyorlarsa şimdi de o kadar farklılaştıklarına dikkat çekmiştir (2004: 97). Bu farklılıklar, uzun zaman müzenin olmazsa olmazları olarak değerlendirilen özelliklerinin bile yeniden gözden geçirilmesine neden olmuştur. Mekâna bağlı olmaksızın sanal ortamda faaliyetlerini sürdüren İstanbul Kadın Müzesi , sürekli sergisi bulunmayan ve bu nedenle koleksiyonsuz müze olarak yorumlanan Toronto'daki The Power Plant ve Montpellier'deki MoCo Hôtel des Collections sanat galerileri örnek olarak verilebilir. Bu durum ise kavram

⁶“Maurice Boyer – At Home In Amsterdam” Sergisi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız:

<https://www.amsterdammuseum.nl/en/exhibitions/maurice-boyer—home-amsterdam>.

⁷“Converted. Becoming Muslim – Being Muslim” Sergisi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız:

<https://www.amsterdammuseum.nl/en/exhibitions/converted-becoming-muslim-being-muslim>.

olarak müzenin sorgulanmasına neden olmuştur. Eugene Dillenbourg müze kavramının, çok çeşitli boyutları ve disiplinleri temsil eden kurumlara karşılık geldiğini ve kendilerine müze demek isteyen herkesin bunu yapabildiğini dile getirmiştir. Kâr amacı gütmeyen, sürekli, halka açık, kamu hizmetinde, koleksiyonlar, sergiler başlıklarının hiçbirinin sadece müzeye özgü olmadığını, hatta bu öğelerin yarısının bile gerekli olmadığını, yani bir müzenin onlarsız mükemmel bir şekilde çalışabileceğini iddia etmiştir (2011: 8-9). Ali Artun da çağdaş müzenin rölatif bir nitelik kazandığını ve “her şeyin müze” olabileceğini ifade etmiştir (2017: 179). Bugüne kadar müze tanımlarında yer verilen kâr amacı gütmemek, halka açık sürekli bir kuruluş olmak gibi özellikler, artık bir kurumun müze olabilmesi için yeterli görülmemekte ve müzelerin arşiv, depo, sergi mekânı gibi müze ile ilişkilendirilebilecek diğer kurumlardan ayrılan yönlerinin ortaya çıkarılmasının gereklilik hâline geldiği görülmektedir. Bu bakımdan da müzenin geçirdiği değişim ve toplum ile ilişkisi ön plana çıkmaktadır. Eilean Hooper-Greenhill yirmi birinci yüzyılın başlarında müzelerin, ne olabileceklerini hayal ederek kendilerini yeniden yönlendirdiklerine değinmiştir. Bilindik uygulamaların yeniden değerlendirildiğini ve yorgun felsefelerin devrildiğini belirtmiştir (2007: 1). Müzeler kültürü yansıtma, toplumla buluşma ve eğitim gibi yönlerden kendilerini yenilemeyi denedikleri değişim dönemleriyle birlikte içeriklerini ve uygulamalarını da yeniden gözden geçirmişlerdir. Böylece toplumsal çalışmalarını ön plana çıkan kurumlar olarak faaliyetlerini sürdürmeye başlamışlardır.²

Bu geçiş sürecinde bazı müzeler nesne odaklı yaklaşımlarını değiştirmekte gecikirken pek çok müze ise deneyim paylaşımını ve kültürel çeşitliliği yansıtmayı amaçlayan, toplumla iletişimi ve eğitimi en önemli hedefi olarak gören kültür merkezleri hâline gelmektedir. Nick Merriman bu konuya değinmiştir. Müzelerin bir kısmının koleksiyon kaynağı merkezler hâline geldiğini, diğer bir kısmının da yerel halkın gelerek kendi tarihlerinin oluşturulmasında bilfiil katkıda bulunacakları ve koleksiyonların diğer eğitici araçlar gibi rol oynayacağı kültür merkezlerine dönüşeceğini belirtmiştir. Ayrıca müze galerilerinin giderek etkinlik alanına dönüştüklerini, müzelerin artık bu iki farklı gruba ayrılmaya başladığını ifade etmiştir (2000: 79). Örneğin The Metropolitan Museum of Art (MET) “Yerli Amerika Sanatı: Charles ve Valerie Diker Koleksiyonu”, “Uygarlığın Afrika Kökeni” gibi güncel sergilerin yanı sıra “Cecily Brown ile Bir Akşam” gibi söyleşilerin gerçekleştirildiği, çocuklar için resim atölyelerinin planlandığı, dünya mitolojisi, efsaneler ve mitler gibi konuları içeren çevrim içi programların yapıldığı, canlı müzik dinletilerinin ve galeri sohbetlerinin yer aldığı “MET’te Buluşma Gecesi” gibi etkinliklerin yapıldığı bir içeriğe sahiptir. Ceren Güneröz ise bu bağlamda melez müze kavramına dikkat çekmiş ve müzelerin bir forum, agora ya da kültür merkezi olarak kabul edildiğini belirterek melez müzelerin hem nesneyi hem de insanı önemseyen, eski ve yeni teknolojileri bir arada kullanan müzeler olarak yaygınlaştığını dile getirmiştir (2023: 170). Toplumun müzede aktif rol alabilmesi, koleksiyonların toplumun eğitimi için kullanılabilmesi, kültürel farklılıklara müzede yer verilerek toplumda bu konuda farkındalık yaratılması, etkinliklerin çeşitlendirilmesi ve sayısının artırılması gibi uygulamalarıyla müzelerin kültür merkezleri ya da diğer etkinlik alanları ile benzeşmeye başladığı söylenebilir. Bu bakımdan hem müzelerin kendilerini nasıl gördükleri ve amaçlarının ne olduğu hem de toplum tarafından nasıl görüldükleri müzelerin dönüşüm sürecinde incelenen konulardan biri olmuştur. Graham Black müzelerin ne için olduğunu sorgulamış ve boş zaman ve turizm cazibe merkezi veya yerel bir gurur kaynağı gibi pek çok seçenek sunmuştur (2012: 5). Müzenin anlamı ve amaçları için birbirinden bağımsız pek çok seçenek sunulması bile artık müzelerin sadece koleksiyonların vitrinler aracılığıyla sergilendiği kurumlar olmadığını ve tek yönlü incelenemeyeceklerini açıkça göstermektedir.

2. Müze ve Toplum İlişkileri

Müzelerin farklı ziyaretçi yaklaşımları benimsemesinin veya uygulamasının sonucunda müze ile kurdukları ilişkilere göre ziyaretçiler, farklı adlarla anılmaktadır. Bunlar arasında ziyaretçi, izleyici, katılımcı, kullanıcı, seyirci, tüketici, gönüllü, sanal ziyaretçi, ziyaretçi adayı gibi adlandırmalar bulunmaktadır. Bu isimler ziyaretçilerin müzeyi kullanım durumlarına, müze ile iş birliği yapmalarına, kendilerine ve müzeye katkı sağlamalarına ya da müzede gerçekleştirilen herhangi bir etkinliğe, sergiye, projeye katılım düzeylerine, müzeyi deneyimlemelerine veya hiçbir maddi kazanç beklemeden müzede rol almalarına bağlı olarak değişmektedir. John Reeve ve Vicky Woollard müze izleyicilerinin müşteriler, tüketiciler, katılımcılar, halk, paydaşlar, kullanıcılar, seyirciler ve ziyaretçiler olarak pek çok farklı şekilde kullanıldığını ifade etmişlerdir. “Seyirci”nin bireyin aktif olarak meşgul olduğu yöntemi gösterdiğini, “ziyaretçi”nin müze ve galerilere giren kişiler için daha tanıdık bir terim olduğunu ve “sanal ziyaretçi”nin müzelerin internet siteleri için giderek daha fazla kullanıldığını dile getirmişlerdir. Diğer

⁸İstanbul Kadın Müzesi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://www.istanbulkadınmuzesi.org/ikm-amac>

⁹The Power Plant hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://www.thepowerplant.org/>

¹⁰MoCo Hôtel des Collections hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://www.moco.art/index.php/en/all>

¹¹The Metropolitan Museum of Art (MET) hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://www.metmuseum.org/>

kombinasyonların “gerçek” ve “potansiyel” ziyaretçi gibi alt grupları tanımlamak için kullanıldığını belirtmişlerdir (2006: 5-6). David Vuillaume ise ziyaretçiler için müzede yeni bir tür olabileceğine değinmiş, bunu “müze tüketicisi” olarak adlandırmıştır (2016: 5). Fakat bu tanımlamaların hepsi müzeler özelinde ve farklı bağlamlarda incelendiğinde değişebilir bir özellik taşımaktadır. Örneğin Nina Simon birçok müzenin, genel ziyaretçi sayılarında hediyelik eşya dükkânlarına ve restoranlara ziyaretleri bile saymaya başladığını ve alışveriş yapanların ve restoran kullanıcılarının sergilere veya programlara katılmasalar bile ziyaretçi olduğunu savduklarına dikkat çekmiştir (2010: 283). Bu bakımdan, nicelik olarak elde edilen sonuçla nitelik olarak beklenen sonucun birbirini karşılamadığı söylenebilir.

Müzelerin uyguladığı politikalara bağlı olarak bazı müzelerin, müzenin kapısından içeri giren herkesi ziyaretçi olarak kabul ettiği, fakat bazı müzelerin ise müzeye gelen kişileri belirli kriterler dâhilinde ziyaretçi olarak kaydettiği görülmektedir. Ayrıca müzeye herhangi bir sebeple gelen bir kişi, genel olarak ziyaretçi şeklinde tanımlanabileceği gibi müzedeki rolüne göre katılımcı, gönüllü ya da müzede gönüllüken etkinliklere katılarak aynı zamanda da katılımcı olabilmektedir. Bu nedenle müze ziyaretçilerinin aynı anda bir ya da birden fazla rolü üstlenebileceği ve bu rollerinin de değişken ve geçişken olduğu söylenebilir. Doğrudan bir sınıflandırmanın mümkün olmadığı bu durum müzelerin ziyaretçileri ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmelerini sağlamış ve onlara bakış açılarında önemli değişikliklere neden olmuştur. Bunlardan biri, müzelerin ziyaretçilerin birbirinden çok farklı olabileceğini kabul etmeleridir. Bu süreçte ayrıca ziyaretçiler de kendilerini müzede özgür bir şekilde ifade edebileceklerini ve müzeden beklentilerini ya da isteklerini açıkça belirtebileceklerini fark etmişlerdir. Müzelerin, ziyaretçilerinin farklı ihtiyaçlarını, düşüncelerini, müzeden beklentilerini ve taleplerini göz önüne alması, yeni nesil olarak nitelendirilen ziyaretçilerin müze ile daha kolay iletişim kurabilmelerini sağlamıştır. Örneğin Amsterdam Müzesi, kentlileri etkileşime davet etmek için kent ve kentliler hakkında farklı sorular içeren konuşma kartları hazırlamıştır. Bu kartlar evlerinin nasıl görüldüğünden, kentteki favori parklarının hangisi olduğuna ya da kentte elektrik olmasaydı nasıl davranırlardı sorusuna kadar çeşitlenmektedir. Hem hayal güçlerini kullanmalarını hem de deneyimlerini paylaşmalarını sağlayan bu sorular kentlileri, müzeyle ve birbirleriyle iletişim kurmaları konusunda cesaretlendirmektedir. Bu bakış açısına bağlı olarak da müzelerin kapsayıcı rolü belirginleşmiş ve değişim sürecinde toplulukların müzeye ilgisini artıran konular arasında başta katılım olmak üzere etkileşim, iletişim, deneyim ve kültürel çeşitliliğin müzedeki temsili gelmiştir.³

Birbirinden farklı topluluklara cevap verebilecek uygulamalar sunabilmek için yeni yöntemler geliştirmek, toplumla buluşmayı ve katılımın artırılmasını amaçlayan müzelerin sorumluluk alanlarından biri hâline gelmiştir. Levent Çalıkoğlu müzelerin temel sorumluluklarını yerine getirmenin yanı sıra bugün izleyicisine ulaşmak için yepyeni iletişim stratejileri geliştirmek, görsel kültürü tatmin edecek alternatif sergileme atmosferleri oluşturmak ve bilgiye kısa yoldan ulaşmak isteyen tüketiciler için yeni ilişki biçimleri geliştirmek zorunda olduklarını ifade etmiştir (2009: 8). Fatma Köse ve Banu Çulha Özbaş bu bağlamda müze okuryazarlığına dikkat çekmişler ve müzenin dijital, kültür, görsel, nesne gibi farklı okuryazarlık türlerini de dikkate alarak içerik sunması gerektiğini vurgulamışlardır (2023: 61-66). Derya Yücel ise müzelerin post-modernizmin ana terimlerinden biri olan “toplumun çeşitliliği”ni yansıtan sayısız ziyaretçi kitlesi olduğunu keşfetmelerinin yeni politikalar geliştirmelerinde oldukça etkili olduğunu belirtmiştir (2012: 21). Böylece müzeler öncelikle farklı toplulukları ve kültürleri tanımaya odaklanmış ve farklı ziyaretçilere ulaşabilmek için kendi müze yaklaşımlarını belirlemeye başlamıştır. Örneğin İstanbul Bilgi Üniversitesi, Santralistanbul Kampüsü Enerji Müzesi on iki farklı ülkeden elli sanatçının katılımıyla “Öteki Hikâyeler” başlıklı bir sergi düzenlemiştir. Sergide göç ve göçmenliğe dair bireysel, toplumsal ve uluslararası düzeylerde çeşitli boyutlar gündeme taşınmış ve “ötekilerin hikâyeleri” sanatçıların gözünden anlatılmıştır. Kültürel çeşitliliği yansıtarak kapsayıcı olabilmek amacı, müzelerin toplumsal işlevlerini öne çıkarmış ve müzede ziyaretçilerin pasif konumdan aktif konuma geçmelerini de sağlamıştır. Ziyaretçilerin aktif olarak müzede yer almasının ve söz sahibi olmasının etkilediği alanların başında da müzelerin yönetim anlayışları gelmiştir. Peter van Mensch müzeciliğin toplumsal rolünü vurgulayan bir müzeciliğe doğru atılmış adımlara dikkat çekerek şu anda üçüncü müze devrimine, profesyonellik kavramsallaştırmasında yeni bir değişime tanık olabileceğimizi ifade etmiştir (2004: 5). Ceren Karadeniz de müzebilimde gerçekleşen üçüncü devrimin müzelerin toplumsal işlevlerine yapılan vurgu olduğunu belirtmiştir (2018: 70-71). Müzelerin toplumsal işlevinin ön plana çıkmasıyla değişen yönetim ve uygulama yöntemleri, ziyaretçilerin farklılıklarını göz önüne alarak müzeye dâhil edilmesine, bu süreçteki ilişki yönetimine ve müzenin erişilebilirliğinin sağlanmasına dayanmaktadır.

¹² Konuşma kartları hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://www.amsterdammuseum.nl/en/>

3. Müze ve Erişilebilirlik

Müzenin erişilebilirliği hem toplumun müzeye erişebilmesi hem de müzenin topluma erişebilmesi bakımından ele alınabilir. Müzenin konumunun kolay ulaşılabilir olmasından fiziki şartlarının engelli ziyaretçiler gibi bütün dezavantajlı gruplar için uygun olmasına, sosyal, kültürel ve fiziki şartlarının uygunluğuna ya da müzenin toplumu tanıyarak toplumun beklentilerine yönelik faaliyetlerini sürdürebilmesine kadar pek çok konu müze ve erişilebilirlik ilişkisi içinde değerlendirilebilir. Bu unsurların uygulama yöntemleri veya uygulanma oranı müzeden müzeye değişmekle birlikte erişilebilirliğin sağlanması her müzenin başlıca görevleri arasında sayılmaktadır. Victoria Dickenson da müzelerin şu iki ana görevi olduğunu belirtmiştir: “koruma ve erişim”. Erişimi ise hem halka açık olması hem de kamusal erişimi içermesi şeklinde açıklamıştır (2006: 25). Max Ross ise yirminci yüzyılın sonlarından bu yana müzelerin her zamankinden çok daha fazla popüler olduğuna dikkat çekerek tamamen daha erişilebilir hâle geldiğini belirtmiştir (2004: 84-85). Erişilebilirliğin sağlanması, müzelerin çok boyutlu düşünmesini, ziyaretçilerini ya da potansiyel ziyaretçilerini dikkate almasını, yaratıcılıklarını kullanmasını ve ortaya koyulan modellerin uygulanabilirliğini gerektirmektedir. Nick Merriman halka açılarak o bölgenin insanlarına, ziyaretçilerine daha fazla erişim ve katılım olanağı sağlayan müzelerin çalışmalarını örnekleriyle birlikte fiziksel erişim, entelektüel erişim ve olanaklara erişim olmak üzere üç grupta ele almıştır (2000: 71). Müzenin erişilebilirliği için gerekli olan şartları bütün olarak değerlendiren bu genel bakış açısının yanı sıra her müze, erişilebilirliğini sağlamak için çevresel şartlarını dikkate alarak kendi yöntemlerini geliştirip uygulayabilmektedir. Örneğin Curry Heimann, Skövde Kent Müzesindeki uygulamadan hareketle müzenin erişilebilirlik için farklı dezavantajlı gruplara ulaşma çabasından söz etmiştir. Müzenin bir grup akıl hastası çalışana sahip olduğunu ve bunun müzeyi onlar için anlamlı bir yer hâline getirmek için özel bir fırsat sunduğunu belirtmiştir (2006: 139). Müzelerin erişilebilirliklerini sağlamak için kullandıkları farklı yaklaşımlar ve uygulama örnekleri, temelde farklı topluluklar ile ilişki kurarak toplumun her kesimine ulaşma ve toplumla buluşma amaçlarını göstermektedir.⁴

Müzeler artık toplum ile müze arasında iletişim kurabildiği, koleksiyonunu toplumla buluşturabildiği, farklılıklara hitap edebildiği ve toplulukların müzede geçirdiği zaman içerisinde kazanım sağlamalarını başarabildiği sürece yönetilebilir ve varlığını sürdürebilir hâle gelmiştir. Ancak bu sürecin kabul edilmesi hem müzeler hem de ziyaretçiler tarafından kolay olmamıştır. Graham Black müze ve ziyaretçi ilişkisinde 1960'lara kadar müzeler için bir kesinlik olduğunu ve nesnenin önemli olduğunu ifade etmiştir. Ancak o zamandan beri işlerin çok daha karmaşık olduğuna dikkat çekmiştir (2018). Elif Keser Kayaalp ise yıllar içinde müze nesnelere hikâye ya da verilmek istenen mesajın görselleri olarak kullanma eğiliminin ortaya çıktığına dikkat çekmiş ve müze deneyiminden sonra ziyaretçinin hafızasında nesnelere kalmaması gibi önemli bir sorunun ortaya çıkabileceğine değinmiştir (2022: 199). Bu süreç koleksiyonların müzelerdeki önemini kaybetmesi anlamında değil koleksiyonların toplumla buluşturulabildiği ve topluma fayda sağlayabildiği ölçüde önem kazanması anlamında yorumlanmalıdır. Ian Blackwell ve Sarah Scaife müzeleri müze yapan nesnelere ve koleksiyonların; insanların ilham kaynağının, hikâyelerinin ve kimliklerinin kaynağı olduğunu belirtmişlerdir. İzleyici odaklı yaklaşımın bundan hiç etkilenmediğini, aslında müzelerin onlarca yıldır neler yaptığını temel aldığını ancak izleyicilerin ihtiyaçlarını ve deneyimlerini koleksiyonlarda tutulan ihtiyaçlar ve hikâyelerle birleştirdiğini dile getirmişlerdir (2006: 70). Müzelerin koleksiyonlarını ziyaretçilerin beklentileri ile birleştirebilmesi müze ve ziyaretçi arasındaki etkileşimi göstermektedir. Jack Lohman da ICOM'un müze tanımının genişlemesinin rolümüzü değiştirdiğini ve sadece “aktörler” olmaktan çıkarak “etkileşimciler” hâline getirdiğine dikkat çekmiştir (2006: 18). Etkileşimciler olarak topluluk üyelerinin, müze ile toplulukların buluşma sürecini birlikte yönetme ve müzede kendilerini çok yönlü yansıtmaya gücüne sahip oldukları söylenebilir.

Topluluklar ile iletişim ve etkileşimlerine bağlı olarak müzeler, toplulukların tasarım, sergi, etkinlik gibi pek çok uygulamada ve hatta müze yönetiminde yer alabilecekleri, karar verme süreçlerine dâhil olabilecekleri ve kendilerini özgürce temsil edebilecekleri bir alan yaratmaktadır. Pier Luigi Sacco bugün müzelerin koleksiyonlarını yaratıcı bir şekilde tahsis etme ve içeriklerini kullanıcılar tarafından yeniden düzenleme olanağına açıklarını, bu nedenle müzelerin yenilik merkezleri açısından değer yaratabileceklerini belirtmiştir (2016: 13). Müze ve topluluk üyeleri arasındaki iş birliğine dayalı bu çalışma sistemi, toplulukların kendilerini ifade etmelerini sağlarken aynı zamanda da müzede neyi nasıl sunmak ve sergilemek istedikleri konusunda seçim yapma fırsatı da vermektedir. Lynn Maranda da yerli halkların müzelerde tarihlerini ve kültürlerini içeren veya birleştiren sergi konularına birlikte karar vereceği ve yerli halkların küratörlük yapacağı ya da en azından birlikte öğrencilere ve halka açık küratörlük sergileri yapabileceklerini dile getirmiştir (2015: 64). Müzelerin topluluklara içerik üretiminde aktif rol vermeleri,

¹³Enerji Müzesi, “Öteki Hikâyeler” hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://www.santralistanbul.org/tr/etkinlikler/oteki-hikayeler-sergi-acilisi/>

toplulukların etkinliklerin ve sergilerin hazırlanmasına veya gerçekleştirilmesine katkı sağlamaları, görüş bildirme, yorum yapma ya da değerlendirme ile müzede söz sahibi olmaları müzelerin katılımcı bir kurum olarak nitelendirilmelerini sağlamaktadır. Nina Simon da katılımcı bir kurumun aynı içeriği herkese ulaştırmak yerine, ziyaretçilerle birlikte üretilen çeşitli, kişiselleştirilmiş ve değişen içerikleri topladığını ve paylaştığını belirtmiştir. Ziyaretçileri, kültürel eserler, bilimsel kanıtlar ve sergilenen tarihî kayıtlara yanıt vermeye ve eklemeye davet ettiğine, bir şey hakkında “olmak” veya “bir kişi” olmak yerine, ziyaretçilerle “birlikte” oluşturulduğuna ve yönetildiğine değinmiştir (2010: iii). Örneğin Amerikan Tarihi Ulusal Müzesinde bulunan Kızlık Çağı sergisinde “Bebek Bakıcılığı Kızlar İçin Ne İfade Ediyor? Karmaşık” başlıklı ziyaretçilerin görüşlerini içeren kartların yer aldığı bir bölüm bulunmaktadır. Yaratılan bu ortak sunum ziyaretçilerin kendi hikâyelerini paylaşmalarına fırsat vermektedir. Müzelerin toplulukları içerik oluşturmaya ya da müze yönetiminde birlikte düşünmeye ve uygulamaya davet eden yaklaşımı sayesinde daha önce doğrunun tek sahibi ve sorgulanamayan kapalı kurumlar olarak değerlendirilen müzeler, yönlerini topluma dönmüşlerdir.

4. Müzelerde Katılım ve İletişim

Topluluk katılımı ve toplumla iletişim müzeler için önem kazanırken buna bağlı olarak müzelerin gündemleri de değişmeye başlamıştır. İletişim ve katılımın yollarını aramak, müzelerin sadece kendilerine yönelik bakış açılarını topluma çevirmelerini sağlamıştır. Nick Merriman son kuşak müzecilik çalışmalarından elde edilen belki de en önemli gelişmenin içe dönük gündemin müzelere ulaşma, katılma ve yerel kuruluşlarla iş birliğine girme konularını içeren dışa dönük bir gündeme dönüşmesi olduğunu ifade etmiştir (2000: 69). Dagny Stuedahl ise müzelerin içine doğru toplama odağından yani koleksiyona yönelik odaktan dış müze iletişimine yöneldiklerini ve bunun toplumsal kalkınma için kamu rolüne doğru kaymayı desteklediğini, eğitim ve toplulukların süreçlere dâhil edilmesini içerdiğini belirtmiştir (2015: 1). Örneğin Bayburt'ta bulunan Baksı Müzesi, Ehram ve Kilim Atölyesi ile hem köydeki hem de bölgedeki kadınların müzeyle ilişki kurmasını ve bu ilişkiyi sürdürmesini sağlamaktadır. Diğer yandan atölyede yer alan kadınların üretici olarak ekonomiye katılmasını ve yeni üreticilerin yetiştirilmesini de teşvik etmektedir. Müzelerin bu dışa dönük yönü, katılım ve iletişim ile birlikte toplulukların müzede sadece kendilerini ifade etmeleri bakımından ele alınmamalıdır. Bu yaklaşımları, problemleri yansıtma veya çözüm üretme ya da üretilen çözümlerin uygulanmasında yol gösterme ve yardımcı olma gibi toplulukların gündelik hayatlarına etki etme becerisine sahip olabileceklerini de göstermektedir. Graham Black bu açıdan anlamlı katılıma dikkat çekmiştir. Anlamlı katılımın, müzelerin bireylerin yaşamlarında oynayabilecekleri önemli rolü vurguladığını ve müzeleri daha geniş bir topluluğa sağlayabilecekleri olumlu katılardan emin olan dışa dönük organizasyonlara dönüştürdüğünü belirtmiştir (2012: 10). Müzelerin topluluk katılımını desteklemek için farklı amaçları ve kapasiteleri göz önüne alındığında beklenen ve elde edilen sonuçlarının da birbirinden farklı olduğu söylenebilir. Nina Simon da katılımın sonuçlarının kurumun hedefleri kadar farklı olabileceğine dikkat çekmiştir (2010: 16). Amaçlar ve olası sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde müzelerin topluluk katılımı ve toplumla iletişim için birbirinden farklı pek çok yaklaşımı benimseyebileceği ve kullanabileceği görülmektedir.⁵

Müzelerin, farklı toplulukların benzer ya da ortak özelliklerini belirleyerek onları tek bir kalıba sokmasının ya da bu özelliklerden yola çıkarak kendisine tek ve doğru bir çalışma yöntemi belirlemesinin mümkün olmadığı söylenebilir. Bu açıdan müze ve topluluk üyeleri ya da müze ve ziyaretçileri arasındaki çok yönlü ilişkinin de müzeler tarafından kesin kurallarla sınırlandırılmayacağı anlaşılmaktadır. Her müze, toplumla ilişki kurmak ve kültürel katılımı sağlamak için toplulukları tanıyarak farklı yöntemleri benimsemektedir. Ancak bu yöntemler bile müzelerin kendi etkinlikleri, sergileri ya da uygulamaları bakımından farklılıklar göstermektedir. Janet Marstine artık ziyaretçilerin müzeyi kendi deneyimlerinin ve değer sistemlerinin objektifinden işleminin söz konusu olduğunu ve bazı müzelerin en önemli amaçlarından biri olarak iletişime öncelik verdiklerini ifade etmiştir. Müzelerin farklı öğrenme stillerini kabul ettiklerini ve dersler, performanslar, çevrimiçi sergiler, video, sanat dersleri, atölye çalışmaları ve bazen yaşayan tarih tiyatrosu gibi izleyicilerin katılması için çeşitli yollar sunduklarını dile getirmiştir (2006: 30). Örneğin Pera Müzesi öğrenme programlarında okul grupları, öğretmenler, özel gereksinimli bireyler, çocuklar, gençler ve yetişkinler için özel içerikler sunmaktadır. Bu bağlamda değerlendirilmesi gereken bir diğer konu, müze ve topluluk iletişimde, etkileşimde veya katılımında müzenin ve topluluk üyelerinin yetki alanlarının nerede başlayıp nerede biteceğine dair verilecek zor kararlardır. Charles F. Bryan müzelerin neyi, nasıl sunacaklarını saptarken halkın da seçim hakkının –ama tek seçici olarak değil sadece bir ölçüde seçim hakkının- bulunduğunu

¹⁴National Museum of American History, “Girlhood” Sergisi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://americanhistory.si.edu/girlhood>

¹⁵Baksı Müzesi Ehram ve Kilim Atölyesi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://baksi.org/tr/etkinlikler>

kabul etmeleri olduğunu belirtmiştir. Müzelerin tamamen halkın istediğine bağımlı kalmamaya dikkat etmesi ve halkın isteklerine kulak verirken kendi profesyonel standartlarını korumaları ve sağlam akademik temellere dayanmaları gerektiğini dile getirmiştir (2000: 55). Lynn Maranda ise müzelerin kapsayıcılığın ötesinde, koleksiyonlarını içerdikleri yerli gruplara karar verme güçlerini neredeyse tamamen bıraktığı bir konuma getirildiklerine dikkat çekmiştir (2015: 64). Müzelerin topluluk üyeleri veya ziyaretçileriyle kuracakları ilişkilerde ve katılım için sunulan imkânlar dâhilinde onların isteklerini ve beklentilerini göz önüne alırken kendi ilkelerinden tamamen vazgeçmemeleri ve araştırmalar sonucu elde edilen bilimsel verilerden faydalanmaları gerekmektedir. Bu dengenin sağlanması hem müzenin toplumsal işlevlerini sürdürebilmesi hem de toplumla bütünleşebilmesi bakımından önemlidir.

Topluluk katılımını destekleyen ve hem yönetimde hem de içerik oluşturmada topluluklarla iş birliğine dayanan yaklaşımları sayesinde müzeler, topluluklara daha açık ve şeffaf olmaya da başlamışlardır. Bu bakımdan toplum için müzeler, toplulukların bütün süreçlere dâhil olabilecekleri daha demokratik ve güvenilir kurumlara dönüşmüşlerdir. Karsten Schubert müzelerin artık yalnızca sonuçları ziyaretçilere sunmakla yetinmediklerine dikkat çekerek küratöryel kararlara kadar, bütün müze işlemlerini gözler önüne serdiklerini ve bunu müzenin ayrılmaz bir parçası hâline getirdiklerini belirtmiştir. Schubert ayrıca müzenin geçmişteki otoritesinden ve yanılmaz görüntüsünden birazını kaybettiğini fakat aynı zamanda daha saydam, daha güvenilir ve bunun sonucunda daha demokratik bir kurum olduğunu ifade etmiştir (2004: 56-57). Müzelerin bu demokratik yönü, farklı kültürlerin müzede birlikte yer alabilmesini sağlayarak çok sesli olma özelliğini ortaya çıkarmakta ve diyalog geliştirmelerini de teşvik etmektedir. Örneğin Uluslararası Afro-Amerikan Müzesi dijital koleksiyonları için ziyaretçilerinden ölüm ilanları, fotoğraflar, aile geçmişleri veya tarihî belgeleri toplamaya devam etmektedir. Adalar Müzesi ise hem kuruluş aşamasında adalılar ile birlikte çalışmış hem de bu iş birliğini sürdürebilmek için ziyaretçilerin veya adalıların müzeye, müzenin sergilerine ve projelerine katkıda bulunması amacıyla bir form hazırlamıştır. Bu konuyla ilişkili olarak Caroline Lang, John Reeve ve Vicky Woollard izleyicileriyle ve potansiyel izleyicileriyle diyalog hâlinde olan “Karşılık Veren Müze” kavramına dikkat çekmişlerdir. Bu müzeyi, sadece danışmanlık yapmakla kalmayıp onları ciddi şekilde dinleyen ve topluluklara daha fazla kontrol sahibi olma fırsatları sunan kurumlar olarak açıklamışlardır (2006: 227). Karşılık veren müzenin bu özellikleri aynı zamanda müzelerin kültürler arası buluşmaya, katılıma, iş birliklerine ya da diyalog geliştirmeye ve bunu sürdürmeye elverişli kurumlar olduklarını göstermektedir.⁶

Müzelerin hem farklı topluluklarla diyalog kurması hem de bu toplulukların birbiriyle diyalog kurmasını sağlaması ya da topluluklara söz hakkı vererek müzede aktif rol almaları için fırsat yaratması, katılımcı olduğu kadar diyalog kurumu olarak da ön plana çıkmalarını sağlamıştır. Christina Kreps müzenin kendisinin “Kültürler arası buluşma ve yaratıcı diyalog” için bir alan hâline geldiğine dikkat çekmiştir (2008: 205). Tone Erlien de yeni müzecilik eğilimleriyle müzelerin bir diyalog kurumu olarak yeni bir rol daha üstlendiklerini belirtmişlerdir (2017:149). Müzeler topluluklarla diyaloglar geliştiren, etkileşimli ve yoruma açık bu yeni rolleri ile hem soru sormakta hem de toplumu soru sormaları için yeni yollar açarak teşvik etmektedir. Müzelerin demokratikleşmesi, diyalog kurumu olarak yeni bir rol üstlenmesi ve topluma çok yönlü bir bakış açısı kazandırmak için soru sormayı ve soru sordurmaya teşvik etmesi, toplulukların sadece olumlu hikâyeleriyle müzede yer almaları anlayışını da değiştirmiştir. Örneğin Amsterdam Müzesi halka açık “Yaşayan Operasyon: Yapılacaklar” programı ile Amsterdam’ın belirli mahallelerindeki yaşam koşullarının gelişimi değerlendirilmekte ve mevcut konut kültürü ve krizi tartışılmaktadır. Müzeler artık günümüzdeki zorlukları ve çatışmaları yansıtabilecek, bu zorluklar ya da çatışmalar için toplumla birlikte söz sahibi olabilecek, bütün fikirlere açık bir şekilde tartışmaların yürütülmesi için fırsat sunabilecek ve anlaşmayı sağlayabilecek aktif kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Nick Merriman müzelerin farklı kesimlerin ihtiyaçlarına duyarlı, toplumlarla mümkün olduğunca ilişki kuran, bazen de zor ve tartışmalı konuları gün yüzüne çıkaran kurumlar hâline dönüştüklerine dikkat çekmiştir (2000: 70). Tom L. Freudenheim ise müzelerin bir forum veya fikirlerin açık alanı olmaya başladığını belirtmiştir (2001: 151). Toplulukların farklı görüşlerini ifade edebilmeleri ve görüş alışverişinde bulunabilmeleri için açık ve özgür alanlar yaratan müzeler aynı zamanda toplulukların öğrenme ve değişim konularında bundan faydalanmalarına da katkı sağlamaktadır. Müze ve topluluklar arasındaki bu ilişki müzeye güven duygusunu da artırmakta ve müzenin yalnızca koleksiyonu odaklı değil topluma ve çevresine duyarlı içerikler üretebileceğini de göstermektedir. Bunlara ek olarak hem toplulukların soru sormasına

¹⁶Pera Müzesi Öğrenme Programları hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://www.peramuzesi.org.tr/pera-ogrenme>

¹⁷Uluslararası Afro-Amerikan Müzesi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: https://cfh-iaamuseum-org.translate.google.com/contribute-photos-or-documents/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=sc

¹⁸Adalar Müzesi Katkı Formu hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://www.adalarmuzesi.org/cms/iletisim/icerige-katkilariniz>

hem de kendi sorularına cevap bulmalarına yardımcı olmakta ve müzelerin topluluklarla birlikte bu sorulara çözüm üretmelerini ve üretilen çözümlerin uygulanmasını da desteklemektedir. Bu bakımdan zamanla müze ve toplumun iletişim biçimlerinin daha da çeşitleneceği ve müzelerin toplulukların hayatında daha fazla ve farklı roller üstleneceği çıkarımı yapılabilir.

SONUÇ

Değişen ve dönüşen kurumlar olarak müzelerin geleceğini sorgulamak, geçmişini ve şimdiki durumunu dikkate almayı gerektirmektedir. Bu bağlamda müzelerin geçmişi düşünüldüğünde, günümüzdeki en büyük değişikliğin müze ve toplum ilişkisinde görüldüğü söylenebilir. Müzeler geçmişte sadece koleksiyon ve mekân açısından var olan kurumlar olarak çalışmalarını sürdürmüş, kendilerini toplumun üstünde bir otorite olarak görmüşlerdir. Bugün ise müzede toplumun söz sahibi olduğu, iş birliğine ve ortaklıklara açık bir şekilde toplum ve müze arasındaki etkileşimin ve diyalogun önem kazandığı görülmektedir. Buna bağlı olarak müzenin yönetim ve işletme anlayışı, müze personelinin topluma bakış açısı ve toplumla iletişim biçimleri de değişmiştir. Toplumsal rolleri öne çıkan müzelerde, müze personeli de aracı ya da kolaylaştırıcı gibi görevler üstlenmiştir. Ayrıca müzeler uzun zaman, bir kez ziyaret etmenin yeterli olduğu, sergileme ve sunum açısından kendilerini yenilemeyen ve topluma ulaşmak ya da toplumun taleplerini göz önüne almak için çaba sarf etmeyen mekânlar olarak nitelendirilmişlerdir. Ancak toplum odaklı müzeler, bu anlayışın yerine sürekli yenilenmeyi, toplumun ihtiyaçlarına veya beklentilerine yönelik içerik ya da etkinlikler oluşturmayı, deneyim paylaşımını ve kültürel çeşitliliği yansıtmayı benimsemiştir. Bu durum müzede geçirilen sürecin ve müzenin deneyimlenerek anlamlandırılmasının önemli hâle gelmesini ve topluluk katılımının, toplumun müzeden edindiği kazanımların artmasını sağlamıştır. Müzeler toplum için tekrar tekrar ziyaret edilebilen, günlük ya da dönemsel etkinlikleri, atölyeleri ya da eğitim çalışmaları ile ilgi çeken, ziyaretçilere müzede veya bu etkinliklerin hazırlığında ya da gerçekleştirilmesinde aktif rol veren, toplumun gündelik hayatının bir parçası hâline gelen çok yönlü kurumlara dönüşmüşlerdir. Müzelerin kesin doğruları sunduğu düşüncesi de yerini müzelerin soru sormak ve sordurmak için topluma alan yarattığı, katılımcı ve şeffaf kurumlar olarak demokratikleştiği görüşüne bırakmıştır.

Sonuç olarak sadece olumlu ve tartışma yaratmayacak bakış açılarına yer verdiği kabul edilen müzelerin demokratikleşmesinin, toplumdaki zorlukları ve çatışmaları yansıtmaya, tartışmalara açık olma, farklılıkları göz önüne alarak herkes için eşit erişim imkânı sunma, kapsayıcı ve çok sesli kurumlar olma gibi yeni özellikler kazanmasını sağladığı söylenebilir. Bu özellikler, toplumda müzenin güvenilirliğini artırmış ve eşitlik, adalet, saygı gibi kavramların toplumda anlam kazanmasına ve karşılık bulmasına yardımcı olmuştur. Müzelerin demokratikleşme sürecini ve topluluk katılımını destekleyen ziyaretçi yorumları, geri bildirimleri ve değerlendirmeleri ise müzelerin toplum ile ortak bir şekilde çalışmalarını yürüten, topluma ve çevresine duyarlı kurumlar olmalarına katkı vermiştir. Dolayısıyla müzeler toplumu değiştirirken toplum da müzelere etki etmeye, müzelerin çalışmalarına yön vermeye başlamış ve bu durum toplum ile müze arasındaki etkileşimin iki yönlü sürdürülmesini sağlamıştır. Müzelerin sürekli değişime ve yeniliklere açık yönü, kültürel farklılıkları kabul eden, farklı topluluklarla onların beklentilerini dikkate alarak demokratik iş birliği içinde çalışan, dünyada eşitliğin ve iyiliğin sağlanması için işlevlerini sürdüren kurumlar olarak toplum odaklı yaklaşımlarını ortaya koymuştur. Bu yaklaşımlar ise müzelerin, katılımı önceleyen toplumsal rollerini daha güçlü bir şekilde sürdürmek yönünde değiştiklerini ve değişmeye devam edeceklerini göstermektedir.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar % 100.

Etik Komisyon Onayı: Çalışmada etik komisyon onayına gerek yoktur.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

“Current Definition 2019”, <https://icom.museum/en/activities/standards-guidelines/museum-definition/>, Erişim Tarihi: 03.01.2023.

“ICOM 1946, 1951, 1961,1974” (Müze Tanımları), <http://icomturkey.org/tr/icom-gore-muzenin-tanimi>, Erişim Tarihi: 03.01.2023.

“ICOM 2007”, (Museum Definition), <http://icom.museum/the-vision/museum-definition/>, Erişim Tarihi: 03.01.2023.

“ICOM 2022”, (Museum Definition), <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/>, Erişim Tarihi: 03.01.2023.

ADA, S. (2009). “Serhan Ada, 3 Ocak 2008”, *Koleksiyon, Koleksiyonerlik ve Müzecilik*, Haz.: Levent Çalıkoğlu, İstanbul: YKY Yayınları, s. 51-62.

- ARTUN, A. (2017). *Mümkün Olmayan Müze*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BLACK, G. (2012). *Transforming Museums In The Twenty-First Century*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- BLACK, G. (2018). "The Social Role Of Museums", <https://www.nightshift010.nl/the-social-role-of-museums-by-graham-black/>, Erişim Tarihi: 20.01.2019.
- BLACKWELL, I.; SCAİFE, S. (2006). "Networks and Partnerships: Building Capacity for Sustainable Audience Development", *The Responsive Museum: Working With Audiences In The Twenty-First Century*. Caroline Lang, John Reeve, Vicky Woollard (Ed.). Ashgate, s. 81-98.
- BRYAN, C. F. (2000). "Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Müzelere Yeni İzleyiciler Çekmek", *Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar Küreselleşme ve Yerelleşme*. İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, s. 44-55.
- CUMMINGS, C. (2018). "ICH and safeguarding: museums and contemporary ICH (let the objects out of their cases and make them sing)", *Research Handbook on Contemporary Intangible Cultural Heritage Law and Heritage*. Ed.: Charlotte Waelde, Catherine Cummings, Mathilde Pavis, Helena Enright. Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA, s. 273-295.
- ÇALIKOĞLU, L. (2009). "Yeni Bir Dikkat Alanı: Koleksiyon-Koleksiyonerlik ve Müzecilik", *Koleksiyon, Koleksiyonerlik ve Müzecilik*, Haz.: Levent Çalıkoglu, İstanbul: YKY Yayınları.
- DICKENSON, V. (2006). "History, Ethnicity and Citizenship: The Role Of The History Museum in A Multi-Ethnic Country", *Museum International*. No: 231, (Vol LVIII, n°3 / 231) September, s. 21-31. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000147302>, Erişim Tarihi: 29.05.2019.
- DILLENBURG, E. (2011). "What, If Anything, Is A Museum" *The Exhibitionist*, Spring, s. 8-13. https://static1.squarespace.com/static/58fa260a725e25c4f30020f3/T/594b9ffb03596e6ae9f19f8c/1498128431536/5+EXH_Spg1_What%2C+If+Anything%2C+Is+A+Museum__Dillenburg.Pdf, Erişim Tarihi: 21.01.2019.
- ERLIEN, T.; BAKKA, E.(2017) "Museums, Dance, and the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage: "Events of Practice" – A New Strategy for Museums?", *Santander Art and Culture Law Review* 2/(3): 135-156. https://www.academia.edu/38503523/Museums_Dance_and_the_Safeguarding_of_Intangible_Cultural_Heritage_Events_of_Practice_A_New_Strategy_for_Museums. Erişim Tarihi: 14.06.2019.
- FREUDENHEIM, T. L. (2001). "Enola Gay Sergisi ve Smithsonian Müzesi: Tarih Müzeleri Bunalımda mı?" *Kent, Toplum, Müze Deneyimler-Katkılar*, Ed. Burçak Madran. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, s. 149-153.
- GÜNERÖZ, C. (2023). "Müze ve toplum ilişkilerinde eğitim, sosyal hareket ve katılımın yeni boyutları". *Yedi Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 29, 169-180.
- HEIMANN, C. (2006). Museums as History Workshops A case study from Skövde City Museum, Sweden", *City Museums As Centres Of Civic Dialogue*. Ed. Renée Kistemaker. Proceedings of the Fourth Conference of the International Association of City Museums, Amsterdam, 3-5 November 2005. Amsterdam: Amsterdam Historical Museum, s. 134-140.
- HOOVER-GREENHILL, E. (2007). *Museums and Education purpose, pedagogy, performance*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- KARADENİZ, C. (2018). *Müze Kültür Toplum, Çağdaş Müze ve Müzenin Toplumsal İşlevleri*. Yay. Haz. Bekir Onur. Ankara: İmge Yayınları, 2018.
- KESER KAYAALP, E. (2022). "Müze Nesneleri ve Maddesellikleri", *Milli Folklor*, 2022, Yıl 34, Cilt 17, Sayı 135, 190-200.
- KÖSE F., ÇULHA ÖZBAŞ B. (2023). "Çağdaş Müzecilikte Eski/ Yeni bir kavram: "Müze okuryazarlığı", *Müzecilikte Yeni'nin Peşinde*. Ed. Remzi Yağcı vd. Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası, İzmir, 2023.
- KRAMER, D. (2001). "Alman Müzelerinde Modern Toplumsal Tarih", *Kent, Toplum, Müze Deneyimler-Katkılar*, Ed. Burçak Madran. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, s. 34-38.
- KREPS, C. (2008). "Indigenous Curation, Museums, And Intangible Cultural Heritage" *Intangible Heritage*. London: Routledge, s. 193-208.
- LANG, C.; REEVE, J.; WOOLLARD, V. (2006). "So Where Do We Go From Here?", *The Responsive Museum: Working With Audiences In The Twenty-First Century*. Caroline Lang, John Reeve, Vicky Woollard (Ed.). Ashgate, s. 227-237.
- LOHMAN, J. (2006). "City Museums: do we have a role in shaping the global community?", *Museum International*. No: 231, (Vol LVIII, n°3 / 231) September, s. 15-20. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000147302>, Erişim Tarihi: 28.05.2019.
- LUBAR, S. (2001). "Kültürel Çoğulculuk Üzerine Bir Sergileme Hikâyesi", *Kent, Toplum, Müze Deneyimler-Katkılar*, Ed. Burçak Madran. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, s. 171-175.
- MARANDA, L. (2015). "The voice of the other: Breaking with Museum Tradition", *Complutum*, Vol. 26 (2): 59-66. http://dx.doi.org/10.5209/rev_Cmpl.2015.v26.n2.50417, Erişim Tarihi: 28.12.2019.
- MAROEVIE, N. (2000). "Museology and the Intangible Heritage together against the Traditional Museum or Are we Returning to the Original Museum?", *Museology and the Intangible Heritage*. Ed. Hildegard Viereg, Co-ed. Ann Davis. ICOM, Icofom Study Series – ISS 32, Munich/Germany, Brno/Czech Republic, 84-91. <http://icofom.mini.icom.museum/publications-2/icofom-study-series/>. Erişim Tarihi: 08.11.2019.
- MARSTINE, J. (2006). "Introduction", *New Museum Theory and Practice*. Ed. Janet Marstine. Oxford: Blackwell Publishing, s. 1-36.

- MERRIMAN, N. (2000). "Müzeler Koleksiyonlar İçin mi, İnsanlar İçin mi? İngiltere'de Müzelere Ulaşmada Artan Olanaklar Üzerine Son Gelişmeler", *Müzeleşme ve Yerleşme*. İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, s. 69-80.
- REEVE, J.; WOOLLARD, V. (2006). "Influences On Museum Practice (Müze Uygulamalarında Etkiler)", *The Responsive Museum: Working With Audiences In The Twenty-First Century*. Caroline Lang, John Reeve, Vicky Woollard (Ed.). Ashgate, s. 5-17.
- ROSS, M. (2004). "Interpreting The New Museology", *Museum and Society*, Jul, 2, (2): 84-103. <https://journals.le.ac.uk/ojs1/index.php/mas/article/view/43/65>, Erişim Tarihi: 09.03.2019.
- SACCO, P. L. (2016). "How Do Museums Create Value?", *Money matters: The Economic Value Of Museums*. Network of European Museum Organisations, 24th Annual Conference. Karlsruhe, Germany: 10-12 November, s. 8-14.
- SCHUBERT, K. (2004). *Küratörün Yumurtası. Müze Kavramının Fransız İhtilalinden Günümüze Kadar Olan Evrimi*. Çev.: Rana Smith. İstanbul: İstanbul Sanat Müzesi Vakfı Yayınları.
- SCRANTON, P. (2001). "Kent ve Toplumsal Tarih Müzelerinde Yorumlama Sorunları: Ziyaretçi Bakış Açısı", *Kent, Toplum, Müze Deneyimler-Katkılar*, Ed. Burçak Madran. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, s. 3-13.
- SHAW, W. (2015). *Osmanlı Müzeleşme Müzeler, Arkeoloji Ve Tarihin Görselleştirilmesi*. Çev.: Esin Soğancılar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- SİMON, N. (2010). *The Participatory Museum*. California: Museum.
- Standing Committee For Museum Definition, Prospects And Potentials MPDD, 2018. https://icom.museum/wp-content/uploads/2019/01/MDPP-report-and-recommendations-adopted-by-the-ICOM-EB-December-2018_EN-2.pdf, Erişim Tarihi: 03.01.2023.
- STUEDAHL, D. (2015). "The Connective Museum", *Museum Communication; Prospects and Perspectives*. International research conference, Danish Royal Academy of Sciences and Letters, Copenhagen, Denmark 27-28 August: 1-5. <https://www.researchgate.net/publication/282076177>, Son Erişim Tarihi: 06.12.2019.
- vAN MENSCH, P. (2004). "Museology and Management: Enemies or Friends?: Current Tendencies in Theoretical Museology and Museum Management in Europe". Reinwardt Academie, 4th annual conference of the Japanese Museum Management Academy (JMMA), Tokyo, December 7th, 2003. Published in: E. Mizushima (red.), *Museum management in the 21st century* (Museum Management Academy, Tokyo 2004) 3-192003. https://www.academia.edu/25878875/Museology_and_management_enemies_or_friends_Current_tendencies_in_theoretical_museology_and_museum_management_in_Europe_1, Erişim Tarihi: 08.03.2019.
- VUILLAUME, D. (2016). "Introduction", *Money Matters: The Economic Value Of Museums*. Network of European Museum Organisations, 24th Annual Conference. Karlsruhe, Germany: 10-12 November 2016: 5.
- YÜCEL, D. (2012). *Yeni Medya Sanatı ve Yeni Müze (Dijital Sanat Pratiklerinin Müzeolojik Bağlamda Değerlendirilmesi)*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.